

Andrzej Wróbel

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

Zbiory tomaszowskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim jako źródło do badań historii regionu

Zbiory, choć stanowią niewielki procent zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, są bardzo cennym i wartościowym źródłem do badań nad historią powiatów tomaszowskiego, opoczyńskiego i rawskiego. Został utworzony w 1950 roku jako Oddział Archiwum Państwowego w Łodzi w związku z reformą sieci archiwów państwowych¹. Powołane zostało przez Wydział Archiwów Państwowych na mocy Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 21 lipca 1950 roku o utworzeniu Oddziałów Powiatowych Wojewódzkich Archiwów Państwowych. Jego zorganizowaniem zajął się Włodzimierz Rudź², którego Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych Rafał Ger-

¹ R. Kotewicz, *Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim 1950–1992*, Tomaszów Mazowiecki 1992, s. 2.

² Więcej o W. Rudziu zob.: Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź (1925–2002). Zarys biografii*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego”, z. 6, Piotrków Trybunalski 2007; A. Wróbel, *Włodzimierz Rudź – propagator archiwistyki w wymiarze regionalnym*, [w:] *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki. Studia archiwistyczne*, red. P. A. Czyż, D. Magier, Siedlce 2019, s. 301–324; J. Wojniłowicz, *Rudź Włodzimierz (1925–2002)*, „Tomaszowski Słownik Biograficzny”, z. 6, red. M. Hubka, K. T. Witczak, J. Wojniłowicz, A. Wróbel, Tomaszów Mazowiecki 2010, s. 30–32; Idem, *Naukowy i popularyzatorski dorobek Włodzimierza Rudzia*, „Rocznik Łódzki” 59, 2012, s. 289–293; Idem, *Włodzimierz Rudź (1925–2002)*, „Rocznik Łódzki” 49, 2002, s. 328–329; Idem, *Pamięci Włodzimierza Rudzia*, „Biuletyn Informacyjny Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim” 3, 2002, s. 15–18; K. Łapiński, *Wspomnienie pośmiertne – Włodzimierz Rudź 1925–2002*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego” 3, 2002, s. 120–122; M. Hubka, *Rudź Włodzimierz (1925–2002) archiwista, historyk, publicysta*, *Słownik Biograficzny Archiwistów Polskich*, t. 3, red. E. Rosowska, Warszawa 2017, s. 207–208.

ber³ powołał 15 września tego roku na stanowisko kierownika oddziału⁴. Funkcję tę sprawował do stycznia 1991 roku. Jego następcami byli: Andrzej Kędziński (1991), Czesław Ogórek (1991–1995)⁵, Teresa Kaczmarek (1995–1997) i Andrzej Wróbel (1997 – do chwili obecnej). W 1952 r. tomaszowska placówka otrzymała status Powiatowego Archiwum Państwowego. Od 1 stycznia 1976 r. podlega Archiwum Państwowemu w Piotrkowie Trybunalskim, początkowo jako Ekspozytura, a od 1 stycznia 1980 r. jako Oddział. Obecnie swoim zasięgiem działania obejmuje powiat tomaszowski oraz większą część powiatów opoczyńskiego i łódzkiego wschodniego. Przez długi okres Oddział borykał się z problemami lokalowymi. Skończyły się one w 1992 r., kiedy to archiwum przejęło budynek po byłym przedszkolu zakładowym przy ul. Spalskiej 120. Przeprowadzone w latach 1998–2021 prace remontowe przyczyniły się do poprawy warunków przechowywania oraz bezpieczeństwa udostępniania materiałów archiwalnych. Na dzień 31 grudnia 2022 r. tomaszowska placówka archiwalna zgromadziła w swoim zasobie 664 zespoły archiwalne liczące 148 071 j.a., 2073,93 m.b.⁶ Niewielki procent stanowią zbiory⁷.

Bardzo interesującymi zespołami w zasobie tomaszowskiej placówki archiwalnej są spuścizny po zasłużonych działaczach społecznych i historykach regionalistach. Jednym z nich jest *Zbiór Jana Czarneckiego*. Jan Marian Czarnecki urodził się 22 lipca 1928 r. w Tomaszowie Mazowieckim. Pochodził z rodziny o tradycjach patriotycznych. Ojciec Stefan Lech był urzędnikiem Starostwa Powiatowego Piotrkowskiego, matka Eleonora Antonina z domu Rychter nauczycielką w szkole powszechnej w Tomaszowie Mazowieckim. Rodzice byli współorganizatorami Polskiej Organizacji Wojskowej w mieście nad Pilicą. Członkowie rodziny brali udział w wojnie 1920 r.

³ Więcej o R. Gerberze zob.: M. Lewandowska, *Rafał Gerber (20 IX 1909 – 27 XI 1981)*, „Archeion” 81, 1986, s. 347–351; K. T. Witzak, *Słownik biograficzny Żydów tomaszowskich*, Łódź-Tomaszów Mazowiecki 2010, s. 99–101; Z. Zielińska, *Wspomnienie archiwisty*, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 37, 2013, s. 20.

⁴ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, spis II, sygn. 116, Pismo Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z 15 września 1950 r.

⁵ Więcej o Cz. Ogórku zob.: T. Kaczmarek, *Ogórek Czesław (1935–1995), urzędnik państwowy, społecznik, działacz sportowy*, [w:] *Tomaszowski Słownik Biograficzny*, z. 2, red. J. Wojniłowicz, Tomaszów Mazowiecki 1997, s. 11–12.

⁶ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim (dalej: APTM), Kancelaria własna, Sprawozdanie z działalności w 2022 r.

⁷ Więcej o historii i działalności APTM zob.: A. Wróbel, *Siedem dekad tomaszowskiego archiwum*, [w:] *Dzieje Tomaszowa Mazowieckiego w źródłach archiwalnych zakłete*, red. A. Wróbel, Piotrków Trybunalski 2020, s. 53–68.

– ojciec służył w 36 pp. Legii Akademickiej, a brat matki Ludwik Rychter⁸ zginął podczas odwrotu wojsk polskich spod Kijowa⁹. Pradziadek Antoni Zatkalik (biskup unicki) podczas powstania styczniowego (1863–64) był dowódcą oddziału powstańczego na Podlasiu, długoletnim więźniem carskiej katorgi zesłanym na Sachalin.

Do wybuchu II wojny światowej Jan Czarnecki ukończył 5 klas w Szkole Powszechnej nr 4 w Tomaszowie. Podczas okupacji niemieckiej ukończył szkołę powszechną oraz rozpoczął naukę w gimnazjum na tajnych kompletach. W 1948 r. uzyskał maturę w tomaszowskim Liceum Pedagogicznym. W latach 1956–1961 studiował historię sztuki na Uniwersytecie Warszawskim. Dyplomu jednak nie uzyskał, gdyż nie akceptował przedmiotów „indoktrynacyjnych”¹⁰.

W okresie II wojny światowej dom rodzinny Czarneckich stał się jednym z ośrodków konspiracji w Tomaszowie Mazowieckim. Pierwszym zadaniem nieletniego jeszcze Janka było urządzenie skrytek na radioodbiorniki i spisywanie doniesień radiowych – w tym również z rozgłośni niemieckich. W 1942 r. Jan Czarnecki wstąpił do Armii Krajowej (dalej: AK). Po zaprzysiężeniu otrzymał zadanie odtworzenia przy współdziałaniu z pracownikami Urzędu Miejskiego zlikwidowanej przez okupanta „wytwórni kenkart”. Z końcem tego roku został przydzielony do dyspozycyjnej drużyny dowodzonej przez Jerzego Buchalskiego „Korbacz”. W kwietniu 1944 r., mimo młodego wieku, został skierowany na przeszkolenie wojskowe. Od lipca 1944 r. do stycznia 1945 służył w 25 pułku piechoty AK¹¹.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej w styczniu 1945 r. Jan Czarnecki wszedł w skład „Grupy Miejskiej” zorganizowanej przez Stanisława Karlińskiego „Burzę” – Ruchu Samoobrony Armii Krajowej i Narodu Polskiego. Działał w tej strukturze do 20 czerwca 1945 r., tj. do chwili jej wykrycia przez Urząd Bezpieczeństwa i aresztowania wielu działaczy. Następnie do końca sierpnia 1945 r. służył w Oddziale Partyzanckim Mariana Kubiaka „Babinicza”. We wrześniu tego roku nawiązał kontakt z twórcą Konspiracyjnego Wojska Polskiego (dalej: KWP) – kapitanem Stanisławem Sojczyń-

⁸ Ludwik Rychter był żołnierzem Legionów, POW, starszym sierżantem podchorążym, dowódcą artylerii Pociągu Pancernego „Kaniów”, zob.: Czarnecki Jan, [w:] *Kto jest kim? Tomaszowianie końca XX wieku*, Tomaszów Mazowiecki 2000, s. 29.

⁹ K. Łapiński, *W AK i KWP. Sylwetka Jana Mariana Czarneckiego*, „Partyzant Piotrkowski 1942” – jednodniowa gazeta okolicznościowa, red. T. Matuszak, M. Hubka, J. Ziętek, Piotrków Trybunalski 2022, s. 15.

¹⁰ Czarnecki Jan, [w:] *Kto jest kim? Tomaszowianie...*, s. 30.

¹¹ M. Kopa, A. Arkuszyński, H. Kępińska-Bazylewicz, *25 Pułk Piechoty Armii Krajowej. Geneza, działalność zbrojna, zaplecze terenowe*, Piotrków Trybunalski 2009, s. 504.

skim „Warszycem”. Został przez niego zaprzysiężony i awansowany do stopnia podporucznika, a następnie skierowany do organizowania na terenie miasta Tomaszowa Mazowieckiego i okolicy batalionu „Źródło” KWP¹². Również z rozkazu „Warszyca” utworzył komórkę wywiadu „W-W” (Więzienie Wronki), w którym byli osadzeni żołnierze podziemia niepodległościowego. Kres jego działalności partyzanckiej nastąpił 7 października 1949 r., kiedy to został wraz z częścią żołnierzy ujęty przez siły bezpieczeństwa. Został wyrokiem Sądu Wojskowego w Łodzi na sesji wyjazdowej w Piotrkowie Trybunalskim w dniu 1 czerwca 1950 r. skazany na dożywotnie więzienie. Wyrok odbywał w zakładzie karnym we Wronkach. W 1956 r. został zwolniony na mocy ustawy o amnestii. Jako kombatant uzyskiwał mianowania na kolejne stopnie wojskowe: na porucznika w 1993 r.¹³, na kapitana w 2000¹⁴ i na majora w 2003 r.¹⁵ Zmarł 1 kwietnia 2011 r. i został pochowany na Cmentarzu Rzymskokatolickim w Tomaszowie Mazowieckim¹⁶.

Akta zespołu przekazała kilkakrotnie w latach 2017–2022 wdowa Mirosława Mazowiecka¹⁷. Obecnie zespół Zbiór Jana Czarneckiego liczy 38 j.a. 0,62 m.b. Zawiera dokumentację z lat 1897–2006¹⁸. Są wśród nich akta osobowe: Eleonory Antoniny Czarneckiej z domu Rychter, Stefana Lecha Czarneckiego, Aleksandra Rychtera, Jana Czarneckiego, dyplomy, fotografie, świadectwa, notatki prasowe, dokumentacja dotycząca Konspiracyjnego Wojska Polskiego, notatki prasowe i różna korespondencja¹⁹.

Bardzo ciekawe dokumenty znajdują się w jednostce o sygnaturze 1 zatytułowanej: Akta osobowe tomaszowskiej nauczycielki Eleonory Antoniny Czarneckiej z d. Rychter²⁰. W jednostce tej znajdują się ankiety

¹² Więcej o batalionie „Źródło” zob.: J. Czarnecki, *Konspiracyjne Wojsko Polskie Baon „Źródło” – Tomaszów Maz. Zarys historyczny*, Tomaszów Mazowiecki 2002.

¹³ APTM, Zbiór Jana Czarneckiego, sygn. 8, Mianowanie z 23.11.1993 r.

¹⁴ Ibidem, Mianowanie z 25.07.2000 r.

¹⁵ Ibidem, Mianowanie z dniem 29.07.2003 r.

¹⁶ K. Łapiński, *WAK...*, s. 15.

¹⁷ APTM, Kancelaria własna, Księga nabytków.

¹⁸ Ibidem, Spis zespołów.

¹⁹ Ibidem, Inwentarz zespołu Zbiór Jana Czarneckiego.

²⁰ Eleonora Czarnecka urodziła się 20 lutego 1896 r. w Niemczech. Była córką Stefana i Elżbiety z domu Kruse. W 1912 r. rodzina Rychterów przeprowadziła się do Tomaszowa Mazowieckiego i zamieszkała w nim na stałe. W 1915 r. Eleonora Rychter rozpoczęła pracę w pierwszej polskiej szkole powstałej pod zaborem rosyjskim, a następnie prowadziła własną prywatną szkołę czteroklasową. Równocześnie nauczwała w Szkole Handlowej Emilii Kuroszówny. Od 1921 r. uczyła w Szkole Powszechnej nr 1, skąd po 11 latach przeszła do Szkoły Powszechnej nr 4. Przez cały okres pracy zawodowej podnosiła swoje kwalifikacje zawodowe kończąc różne kursy. Prowadziła szkolne Koło Polskiego Czerwonego Krzyża. We wrześniu 1939 r. ratowała dokumenty szkoły w której pracowała oraz pomoce naukowe

personalne, umowy o pracę, dyplomy, odznaczenia różnego rodzaju, zaświadczenia, legitymacje, świadectwa, notatki prasowe, zdjęcia m.in. bieli z parafii św. Antoniego²¹. Wiele z niej można dowiedzieć się o życiu, pracy, działalności społecznej matki Jana Czarneckiego.

Równie ciekawa jest jednostka o sygn. 2: Akta osobowe Stefana Czarneckiego²². Zawiera m.in.: dyplomy, zaświadczenia, umowy o pracę, akty powołania i mianowania, życiorys oraz własnoręczne rysunki ojca Jana Czarneckiego. W następnej jednostce (Akta osobowe Aleksandra Rychtera) znajdują się m.in.: paszport, książka zaświadczeń czeladzi ślusarskich i kowalskich, zaświadczenie Komitetu Werbunkowego do Armii Ochotniczej w Tomaszowie Mazowieckim i na okolice, świadectwa Związku Straży Pożarnych R.P, legitymacja członkowska Obywatelskiego Komitetu Wykonawczego Obrony Państwa²³. W kolejnej (Akta osobowe Stanisława Jerzego Rychtera) są m.in.: fotografie, odznaczenia, legitymacje, zaświadczenia, świadectwa oraz dyplomy²⁴.

z Gimnazjum Miejskiego. W okresie II wojny światowej czynnie angażowała się w ruch oporu. Prowadziła tajne nauczanie, służyła w ZWZ/AK. Była osobą głęboko wierzącą. Przez ponad 60 lat prowadziła asystę kościelną przy parafii św. Antoniego w Tomaszowie Mazowieckim. Z związku małżeńskiego zawartego w 1924 r. miała dwóch synów: Stefana oraz Jana Mariana. Zmarła 12 lutego 1986 r.; APTM, Akta miasta Tomaszowa Mazowieckiego, sygn. 3051, Karta meldunkowa; J. Wojniłowicz, *Wspomnienie (1896–1986) Eleonora Antonina Czarnecka z Rychterów*, „Gazeta Wyborcza – Łódź” (dodatek łódzki „Gazety Wyborczej”) z 6.03.2006, s. 8.

²¹ APTM, Zbiór Jana Czarneckiego, sygn. 1, Akta osobowe tomaszowskiej nauczycielki Eleonory Antoniny Czarneckiej z d. Rychter.

²² Stefan Lech Czarnecki urodził się 20 lipca 1897 r. w Łodzi. Był synem Jana Franciszka i Anny Marii z domu Zięćik. W 1916 r. ukończył Gimnazjum Towarzystwa „Uczelnia” w Łodzi, a w 1926 r. Wydział Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Był aktywnym członkiem Związku Młodzieży Demokratycznej „Zarzewie”. Pracował początkowo u notariusza w hipotece w sądzie wojskowym, następnie w latach 1922–1924 był nauczycielem Szkoły Handlowej Emilii Kuroszówny w Tomaszowie Mazowieckim. W latach 1927–1939 po odbyciu rocznej praktyki w Urzędzie Wojewódzkim Łódzkim był referendarem tegoż urzędu, a następnie Starostwa Piotrkowskiego. Podczas II wojny światowej prowadził tajne nauczanie. Przez ponad trzy lata był kierownikiem biura Polskiego Komitetu Opiekuńczego, a później Miejskiego Komitetu Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego w Tomaszowie Mazowieckim. W latach 1946–1949 nauczał w Państwowym Gimnazjum i Liceum Handlowym oraz w Państwowym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym w Tomaszowie Mazowieckim. Uczył także w Technikum Finansowym oraz pracował w Muzeum Tomaszowie Mazowieckim. Był aktywnym działaczem Stronnictwa Demokratycznego; APTM, AmT, sygn. 3051, Karta meldunkowa; Ibidem, Zbiór Jana Czarneckiego, sygn. 2, Akta osobowe Stefana Czarneckiego.

²³ AMTM, Zbiór Jana Czarneckiego, sygn. 3, Akta osobowe Aleksandra Rychtera.

²⁴ Ibidem, sygn. 4, Akta osobowe Stanisława Jerzego Rychtera.

W dokumentacji osobowej Jana Czarneckiego odszukać można: dyplomy, odznaczenia, mianowanie na kolejne stopnie wojskowe, decyzje o rozszerzeniu okresu działalności kombatanckiej, notatki prasowe, zaświadczenia, zeszyty szkolne, rysunki własnoręcznie wykonane przez Jana Czarneckiego, jego świadectwa szkolne, oświadczenia świadków, kwestionariusz osobowy, różne podziękowania i legitymacje oraz listy gratulacyjne. Jest także biogram Jana Czarneckiego²⁵. Ostatnią jednostką zawierającą akta osobowe jest sygnatura 10: Akta osobowe Stefana Czarneckiego, w której odnaleźć można m.in.: zaświadczenia, podziękowanie Caritas Polska za darowiznę na cele charytatywno-opiekuńcze, notatki prasowe²⁶. Teczki akt osobowych są bardzo cennym materiałem źródłowym do badań genealogicznych i stanowią dowód jak bardzo patriotyczna była cała rodzina Czarneckich.

Z innych jednostek znajdujących się w zespole Zbiór Jana Czarneckiego na wyróżnienie zasługuje sygnatura 9: Konspiracyjne Wojsko Polskie, a zwłaszcza znajdujący się w niej krótki rys historyczny dotyczący KWP²⁷. Do ciekawych dokumentów będących w omawianym zespole zaliczyć należy: afisze i odezwy, m.in. Koła Polek w Tomaszowie Mazowieckim, odezwa do żołnierzy. Są też dokumenty dotyczące posesji S. i A. Czarneckich, komunikat z 26 sierpnia 1920 r. Naczelnego Dowództwa Sztabu Generalnego, zbiór różnych pieśni patriotycznych, których autorem był m.in. Jan Czarnecki, zdjęcia rodziny, nauczycieli, z półkolonii, uroczystości religijnych i patriotycznych w Tomaszowie Mazowieckim, widokówki oraz różnego rodzaju korespondencję. Jest to bardzo cenny materiał do badań regionalnych.

Kolejnym działaczem, którego spuścizna znajduje się w zasobie tomaszowskiej placówki archiwalnej to Jerzy Smolarek. Urodził się 27 maja 1926 r. w Tomaszowie Mazowieckim. Był synem Franciszka i Józefy z domu Wojtalczyk. Z małżeństwa z Zofią Kazimierą z domu Kaczmarek miał syna Antoniego Ryszarda²⁸. Jerzy Smolarek był znanym w regionie działaczem młodzieżowym, harcerskim i społecznym. Dokumenty do Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim przekazał 30 grudnia 2013 r. syn – Antoni. Akta te zapisano w księdze nabytków pod numerem 1004²⁹, a zespołowi nadano nazwę Zbiór Jerzego Smolarka. Przekazane dokumenty pochodzą z lat 1954–1993, a zespół liczy

²⁵ Ibidem, sygn. 8, Akta osobowe Jana Czarneckiego.

²⁶ Ibidem, sygn. 10, Akta osobowe Stefana Czarneckiego.

²⁷ Ibidem, sygn. 9, Konspiracyjne Wojsko Polskie.

²⁸ Ibidem, AmT, sygn. 3128, Karta meldunkowa.

²⁹ Ibidem, Kancelaria własna, Księga nabytków.

9 j.a., 0,10 m.b. W zespole znajdują się akta: Rejonowej Komisji Historii przy Związku Miejsko-Gminnym Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej w Tomaszowie Mazowieckim, wykaz komendantów miejskich i powiatowych Polskiej Organizacji Służba Polsce, wykaz tomaszowian – żołnierzy byłej 14. Sudeckiej Samodzielnej Brygady Artylerii Przeciwpancernej, sprawozdania finansowe Związku Inwalidów Wojennych Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, ekshumacje.

Bardzo interesująca jest jednostka o sygnaturze 1: Rejonowa Komisja Historii przy Zarządzie Miejsko-Gminnym Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej w Tomaszowie Mazowieckim z lat 1977–1990. Zawiera ona m.in.: plany pracy komisji, protokoły posiedzeń, sprawozdania z działalności Komisji Historycznej przy ZM ZSMP w Tomaszowie Mazowieckim, referaty, informacje z realizacji planów pracy, wnioski weryfikacyjne, wykaz zweryfikowanych działaczy, wykaz przewodniczących ZM ZSMP w latach 1957–1976, relacje z odbytych spotkań z młodzieżą szkolną, różnego rodzaju notatki, referaty sprawozdawcze. Bardzo cenna jest relacja z dnia 25 sierpnia 1983 r. z przeszukania materiałów archiwalnych Wydziału Historii Partii Komitetu Łódzkiego PZPR w Łodzi. Zawiera ona wiele cennych informacji dotyczących historii ruchu młodzieżowego w Tomaszowie Mazowieckim jak sprawozdania organizacyjne, protokół z ukonstytuowania się Zarządu Miejskiego ZMP, protokoły zebrań Prezydium ZM³⁰. W jednostce o sygnaturze 2: Czerwone Harcerstwo w Tomaszowie Mazowieckim – relacje i wspomnienia z lat 1982–1984 znajdują się relacje i wspomnienia byłych harcerzy ze swojej działalności w czerwonym harcerstwie³¹. W sygnaturze 3: Związek Młodzieży Polskiej Zarząd Miejski

³⁰ Ibidem, Zbiór Jerzego Smolarka, sygn. 1, Relacja z przeszukania materiałów archiwalnych Wydziału Historii Partii Komitetu Łódzkiego PZPR w Łodzi.

³¹ Czerwone Harcerstwo Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, w skrócie Czerwone Harcerstwo – działająca w latach 1926–1939 lewicowa organizacja młodzieżowa, częściowo stosująca metody organizacji harcerskiej, organizowała działalność kulturalną i sportową, nastawiona antyklerykalnie, zwalczająca antysemityzm. Powstała ona z inicjatywy Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (dalej: TUR). Czerwone Harcerstwo zrzeszało chłopców i dziewczęta od 12 do 16 roku życia, następnie wychowankowie przechodzili do Organizacji Młodzieżowej TUR, PPS lub innych organizacji związkowych, bądź politycznych. Organizacja ta miała na celu wychowanie młodzieży w duchu socjalizmu i równości społecznej. Członkowie organizacji brali udział w akcjach politycznych lewicy, współpracowali z Robotniczym Towarzystwem Przyjaciół Dzieci i żydowską organizacją dziecięcą Skiff. Czerwone Harcerstwo działało głównie w środowiskach robotniczych. Stosowało metody wychowawczo-oświatowe wzorowane na ZHP, lecz mocno odbiegało od skautowego pierwowzoru. Działacze Czerwonego Harcerstwa stawiali sobie za cel wychowanie młodzieży w duchu ideałów proletariackich. Starano się wyrobić u młodzieży poszanowanie dla praw człowieka, gotowość służenia interesom klas uciskanych, poczucie

w Tomaszowie Mazowieckim – sprawozdanie z 1954 roku jest sprawozdanie Komisji Skrutacyjnej Konferencji Miejskiej ZMP w Tomaszowie Mazowieckim oraz notatka z przeprowadzonej rozmowy z Franciszkiem Maciakiem – byłym przewodniczącym ZM ZWM i ZM ZMP w Tomaszowie Mazowieckim³². Bardzo ciekawa jest teczka o sygnaturze 4, która zawiera odręcznie napisaną historię działalności ZMP w latach 1957–1976³³. W kolejnym poszycie odszukać można m.in. protokół z posiedzenia Miejskiej Komisji Historycznej³⁴. W ostatniej sygnaturze 9: Ekshumacje zawierającej dokumenty z lat 1986–1993 odnaleźć można m.in.: zeznania świadków, protokoły ekshumacji, składy komisji ekshumacyjnych, oświadczenia, wykazy ekshumowanych prochów. Ekshumacje dotyczyły przeniesienia prochów na cmentarz wojenny³⁵. Materiały zachowane w powyższym zespole stanowią cenny materiał źródłowy do badań historii regionu, a zwłaszcza ruchu młodzieżowego w Tomaszowie Mazowieckim.

Kolejnymi rodzajami zbiorów są spuścizny po historykach, regionalistach, którzy sami przekazali dokumenty do tomaszowskiej placówki archiwalnej. Jednym z nich był opoczyński regionalista Włodzimierz Koperkiewicz. Urodził się 14 maja 1935 r. w Opocznie w rodzinie Marianny z domu Cieślik i Konstantego Koperkiewicza. Uczył się na tajnych kompletach. Po zakończeniu II wojny światowej podjął naukę w Gimnazjum Ogólnokształcącym w Opocznie, gdzie wstąpił do tajnej organizacji „Czarny Orzeł”, zorganizowanej przez prof. Dulińca, w której otrzymał pseudonim „Koper”. W 1952 r. został osadzony w celach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa w Kielcach. Po tych wydarzeniach kontynuował naukę w Końskich, gdzie zdobył wykształcenie techniczne. Następnie pracował w PKP w Skarżysku Kamiennej, w parowozowni. W latach 1957–59 odbywał służbę wojskową w 25 Pułku Lotnictwa Myśliwskiego w Pruszczu Gdańskim. Przez długie lata pracował w Inspektoracie Ruchu Drogowego Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej najpierw w Końskich, następnie w Opocznie i Przysusze. Ponadto w ramach pracy społecznej zajmował się ochroną, dokumentacją opisową i fotograficzną zabytków oraz

sprawiedliwości, chęć niesienia pomocy słabszym oraz klasową solidarność i własną sprawność fizyczną. Zawołaniem „Czerwonych Harcerzy” było hasło „Bądź Gotów” (zamiast „Czuwaj”), przypominające o konieczności stałej gotowości do walki o sprawę proletariatu; więcej zob.: *W gromadach czerwonego harcerstwa TUR*, red. K. Wojciechowski, Warszawa 1987.

³² APTM, Zbiór Jerzego Smolarka, sygn. 3. Związek Młodzieży Polskiej Zarząd Miejski w Tomaszowie Mazowieckim – sprawozdanie.

³³ Ibidem, sygn. 4, Związek Młodzieży Socjalistycznej w Tomaszowie Mazowieckim.

³⁴ Ibidem, sygn. 5, Protokół z posiedzenia Miejskiej Komisji Historycznej z 05.11.1982 r.

³⁵ Ibidem, sygn. 9, Ekshumacje.

zbieraniem eksponatów muzealnych. Był kustoszem kaplicy Sanktuarium Pamięci Narodowej im. Męczennika św. Maksymiliana Marii Kolbe w Tomaszowie Mazowieckim. W swoim dorobku posiada wiele opracowań, które opublikowano na łamach polskich i zagranicznych gazet i czasopism. Był autorem monografii Zakładów Drzewnych w Petrykozach, współautorem monografii OSP w Opocznie. Na antenie telewizji łódzkiej, lwowskiej i wołyńskiej emitowano wywiady z Włodzimierzem Koperkiewiczem dotyczące cmentarzy wojskowych i przebiegu działań wojennych. Był współpracownikiem Muzeum Regionalnego w Opocznie, gdzie znajduje się opracowana przez niego kartoteka „Małe i duże formy sakralne Ziemi Opoczyńskiej” i „Kartoteka osób zasłużonych dla Opoczna i dla Ojczyzny”. Za całokształt osiągnięć został awansowany na stopnie oficerskie. Był współorganizatorem Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej w Opocznie oraz członkiem Związku Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego, w której to pełnił funkcję sekretarza oddziału. Przez wiele lat współpracował z władzami powiatu, miasta i gminy Opoczna oraz okolicznymi szkołami. Włodzimierz Koperkiewicz zmarł 13 listopada 2022 r. w Opocznie³⁶.

Włodzimierz Koperkiewicz przekazał swoją spuściznę do tomaszowskiego Oddziału Archiwum Państwowego w 2019 i 2020 r. Zespół, który nosi nazwę Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza, zawiera dokumenty z lat 1970–2019 i liczy 69 j.a., 0,61 m.b. Wśród przekazanej dokumentacji wyróżniają się sprawy: legitymacji i odznaczeń państwowych, miejsc pamięci, opracowania, artykuły prasowe, wykazy członków Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, historia Zakładów Przemysłu Drzewnego w Petrykozach, sprawy Związku Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego, dokumentacja zapomnianych zabytków oraz noty biograficzne³⁷.

Bardzo interesujący i wartościowy jest liczący tylko 5 stron maszynopis artykułu Włodzimierza Koperkiewicza „Brutalna ateizacja i sowietyzacja życia w Polsce niesiona na bagnietach Armii Czerwonej w latach 1944–1945”. Ukazuje on brutalne postępowanie żołnierzy Armii Czerwonej na terenie powiatu opoczyńskiego po jego zajęciu w styczniu 1945 roku. Dla przykładu przytoczę mały jego fragment:

Żołnierze Armii Czerwonej zachowywali się brutalnie. Gwałcili kobiety, a nawet nieletnie dziewczęta. I tak we: wsi Kliny Januszowskie koło Opoczna dwóch czerwonoarmistów pojmało dziewczę. Jeden

³⁶ www.opoczno.tripod.com/koper.htm (dostęp: 13.03.2023 r.).

³⁷ APTM, Kancelaria własna, Inwentarz zespołu Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza.

i drugi usiłował pierwszy gwałcić. Wynik był taki jeden drugiego zastrzelił. We wsi tej gospodarz zaprosił do chaty żołnierzy radzieckich na obiad. Zgwałcili mu żonę i córki. Bronił swoich niewiast. Został postrzelony i został inwalidą. Pisał do ambasady radzieckiej w Warszawie. Otrzymał nawet rentę z ambasady radzieckiej jako zadośćuczynienie. Mizerny to gest. We wsi Kozenin, gmina Sławno, pow. opoczyński w obronie gwałconej żony stanął mąż, którego zastrzelono, a żonę zbiorowo gwałcono. We wsi Mniszków gmina Radonia pow. opoczyński dokonano zbiorowego ohydneho gwałtu na bezbronnej właścicielce dworu³⁸.

Autor opisał tu również postępowanie organów bezpieczeństwa. Czytamy m.in.:

Natomiast Urząd Bezpieczeństwa Publicznego umieszczono w kamienicy Szczytowskiego przy ul. Piotrkowskiej 6. W pomieszczeniach więziono żołnierzy Armii Krajowej (na ścianach były nazwiska i daty uwięzienia). Tych, którzy nie przeżyli brutalnych tortur chowano za murem³⁹.

W jednostce o sygnaturze 8 jest wiele ciekawych dokumentów i artykułów prasowych dotyczących historii i zagłady ludności żydowskiej w Opocznie i Żarnowie. Są w niej również artykuły dotyczące historii Żarnowa. Wyróżnia się wśród nich tekst poświęcony historii Szkoły Podstawowej im. Juliana Bartoszewicza w Żarnowie⁴⁰. Włodzimierz Koperkiewicz położył duże zasługi dla odnalezienia mogił ukraińskich żołnierzy na terenie Polski i opiekę nad miejscami ich pochówku. Przekonać się o tym możemy przeglądając jednostki o tytułach „Piotr Władimirowicz Patjewicz z Lubomia Ukraina”⁴¹. Z jednostki o sygnaturze 12 możemy wiele dowiedzieć się o zasługach rodziny Prus-Więckowskich dla Polski⁴². Rodzina ta od wielu pokoleń mieszkała na terenie powiatu opoczyńskiego.

Wiele cennych informacji dotyczących żołnierzy Armii Krajowej z Opoczna i okolic odszukać można w jednostce o sygnaturze 13: Muzeum Armii Krajowej im. Emila Fieldorfa Nila w Krakowie. Znajduje się

³⁸ Ibidem, Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza, sygn. 4, Brutalna ateizacja i sowietyzacja życia w Polsce niesiona na bagnietach Armii Czerwonej w latach 1944–1945, s. 2.

³⁹ Ibidem, s. 4.

⁴⁰ Ibidem, sygn. 8.

⁴¹ Ibidem, sygn. 10, 11.

⁴² Ibidem, sygn. 12.

w niej także opis pacyfikacji leśnej wsi Zapowiedź jaką dokonali Niemcy 22 sierpnia 1944 r. Czytamy w niej m.in.:

Niemcy o godzinie 9⁰⁰ otoczyli leśną wieś Zapowiedź w celu Pacyfikacji. Pomagali „własowcy”, którzy wcześniej byli żołnierzami radzieckimi, którzy będąc w niewoli niemieckiej zdecydowali się służyć w niemieckiej zbrojnej formacji. Oni to właśnie w Zapowiedzi na nienajmniej dziewczynnie dokonali okrutnego gwałtu zbiorowego⁴³.

Przytoczę także inny fragment tego opisu:

W tym czasie do domu Andrzeja Dobrowolskiego wtargnęło kilka „własowców”. Jeden z nich próbował zgwałcić Mariannę Koperkiewicz. Na tę scenę nadszedł starszy wiekiem żołnierz Wehrmachtu, który przepędził z domu „własowców” i powiedział do kobiet matka, tyfus, łóżko. Oznaczało to, że mają się położyć do łóżka i udawać chore na tyfus. Tak też uczyniły i to ich ocaliło, gdyż Niemcy panicznie bali się tej choroby⁴⁴.

O tym, iż nie wszyscy Niemcy byli źli świadczy pismo, jakie wystosował 1 kwietnia 2017 r. Włodzimierz Koperkiewicz do Muzeum Armii Krajowej im. Emila Fieldorfa Niła w Krakowie. Czytamy w nim:

U zarania września 1939 r. Wehrmacht wkroczył m.in. do Kielc i Łopuszna. Z miejsca w tych miastach zainstalowano m.in. posterunki żandarmerii. W Łopusznie komendantem został Karol Lander nauczyciel przed wybuchem II wojny światowej w Styrii. Od zarania swojej służby starał się nawiązywać z Polakami kontakty. W miarę swoich możliwości łagodził zalecany służbowo terror. Zaprzyjaźnił się w Łopusznie z rodziną, w której było atrakcyjne dziewczę w jego wieku, posługujące się poprawnie mową niemiecką. Wspomniane dziewczę było członkiem Ruchu Oporu (Armia Krajowa). I miłość do polskiego dziewczęcia sprawiła, że Karol Lander współpracował z Armią Krajową. Łączniczką była jego wielka miłość. Karol Lander z biegiem czasu opanował mowę polską. Współpracy z Armią Krajową sprzyjało szczęście. W drugiej połowie 1944 roku poczęło grozić niebezpieczeństwo. Wyżsi przełożeni poczęli interesować się jego przyjaźniami z Polakami. Wówczas miejscowa placówka AK skierowała go do oddziału leśnego Armii Krajowej, gdzie zbrojnie chodził po lesie wraz z innymi⁴⁵.

⁴³ Ibidem, sygn. 13, Niemieckie zbrodnie wojenne.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, Pismo Włodzimierza Koperkiewicza z 1.04.2017 r.

Po wojnie Karol Lander nauczał języka niemieckiego w gimnazjum ogólnokształcącego w Łopusznie.

Jeśli chodzi o źródła do dziejów ruchu oporu w Opocznie, to bardzo interesująca jest jednostka o sygnaturze 21. Zawiera ona ewidencję członków Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, którym przysługuje Odznaka Krzyża Niepodległości. Znaleźć w niej można takie informacje jak: imię i nazwisko, imiona rodziców, datę i miejsce urodzenia, wykształcenie, stopień wojskowy, oddział w którym służył, funkcja w oddziale, adres zamieszkania oraz pseudonim. Wykaz zawiera 70 osób⁴⁶.

W omawianym zespole jest dużo źródeł do badań genealogicznych zasłużonych osób pochodzących z Opoczna i powiatu opoczyńskiego. Cenna jest jednostka o sygn. 14: Korespondencja Jean-Cloude Witkowskim. Można w niej odszukać wiele ciekawych informacji o Stefanie Witkowskim⁴⁷.

Włodzimierz Koperkiewicz troszczył się o zabytki i obiekty sakralne. Dowodem tego jest jednostka o sygnaturze 15: Remont Kościoła Św. Marii Magdaleny w Opocznie w 1965 roku⁴⁸. Bardzo interesujący jest także maszynopis pracy Włodzimierza Koperkiewicza zatytułowany „Echa II wojny światowej w Opocznie”⁴⁹. Jest tam wiele cennych informacji dotyczących historii Opoczna w czasie II wojny światowej. Cenną pracą jego autorstwa jest publikacja *Zakład Przemysłu Drzewnego w Petrykozach k. Opoczna*⁵⁰. Wydana została w 1987 r. z okazji jubileuszu 60-lecia zakładu. Autor przedstawił w niej rys historyczny ziemi opoczyńskiej i wsi Petrykozy oraz szczegółowo historię tartaku.

W jednostce o sygnaturze 22 jest wiele dokumentów świadczących o ekshumacji zwłok i ponowny pochówek należący się męczennikowi za polskość księdza Stanisława Siekierskiego zamordowanego przez rosyjskiego zaborcę.

Bardzo interesujący jest maszynopis opracowany przez Włodzimierza Koperkiewicza zatytułowany „Dokumentacja zabytków budownictwa przemysłowego, które znajdują się w mieście Opoczno i na terenie Gromadzkiej Rady Narodowej Opoczno”⁵¹.

⁴⁶ Ibidem, sygn. 21, Wykaz członków Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, którym przysługuje Odznaka Krzyża Niepodległości 1939-1956.

⁴⁷ Więcej o Stefanie Witkowskim zob.: *Zbiory osób i rodzin z lat 1757-1996 w zasobie Archiwum Państwowego w Radomiu*, oprac. S. Piątkowski, Radom 2005, s. 102-114.

⁴⁸ APTM, Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza, sygn. 15, Pismo z dn. 19.07.2018 r.

⁴⁹ Ibidem, sygn. 16, Włodzimierz Koperkiewicz, Echa II wojny światowej w Opocznie.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 18, Zakład Przemysłu Drzewnego w Petrykozach koło Opoczna.

⁵¹ Ibidem, sygn. 37, Dokumentacja zabytków budownictwa przemysłowego, które znaj-

W zespole Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza jest bardzo dużo materiałów do badań biograficznych zasłużonych osób. Z jednostki o sygnaturze 38: Wnioski odznaczeniowe dotyczące pułkownika pilota Józefa Antoniego Decewicza możemy uzyskać wiele cennych informacji o tej ikonie lotnictwa polskiego⁵².

Również cennym źródłem jest artykuł Włodzimierza Koperkiewicza „Ormanicha (Echa Powstania Styczniowego 1863–1864 w dawnym Opoczyńskim)”⁵³. Włodzimierz Koperkiewicz interesował się kulturą ormiańską. Świadczą o tym „Biuletyny Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” znajdujące się w omawianym zespole archiwalnym.

Włodzimierz Koperkiewicz był tzw. żołnierzem wyklętym. Brał bowiem czynny udział w organizacji niepodległościowej „Wolność i Niezawisłość” w grupie na terenie powiatu opoczyńskiego o ps. „Czarny Orzeł”⁵⁴. Za tę działalność niepodległościową był represjonowany i więziony przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach. O tej jego działalności można wiele się dowiedzieć analizując jednostkę o sygnaturze 43: Działalność na niwie Żołnierzy Wyklętych. Echa Powstania Warszawskiego na ziemi opoczyńskiej znajdują się w jednostce o sygnaturze 48. Są one zawarte w korespondencji Włodzimierza Koperkiewicza z Ewą i Gregorem Peterson. Bardzo dużo informacji dotyczących historii II wojny światowej odszukać można czytając Aneks do wspomnień Franciszki Chałubińskiej z czasu wojny”⁵⁵.

dują się w mieście Opocznie i na terenie Gromadzkiej Rady Narodowej Opoczno.

⁵² Janusz Józef Decewicz urodził się 22 sierpnia 1933 r. w Warszawie. Do szkoły podstawowej uczęszczał w Brańszczyku, następnie kontynuował naukę w Szkole Podstawowej nr 1 w Wyszku. Maturę zdał w Warszawie. 17 listopada 1953 r. został powołany do zasadniczej służby wojskowej, do dywizjonu rozpoznania artyleryjskiego w Lublinie. W lutym 1954 r. został skierowany do Szkoły Podoficerskiej Artylerii do Torunia. W październiku t.r. został przyjęty do Oficerskiej Szkoły Lotniczej nr 5 w Radomiu na pilotaż samolotów myśliwskich. Po jej ukończeniu został skierowany do 2. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego w Krakowie na stanowisko pilota. W 1967 r. zaś został skierowany do nowo tworzącego się Centrum Kontroli Ruchu Lotniczego w Warszawie na Okęciu, na stanowisko zastępcy dyżurnego odpowiedzialnego CKRL, gdzie odpowiadał za koordynację ruchu lotniczego pomiędzy statkami powietrznymi wojskowymi i cywilnymi. W styczniu 1991 r. został przeniesiony do rezerwy. Będąc na emeryturze, dużo pracował społecznie. W 1999 roku wstąpił do Oddziału Warszawsko-Mazowieckiego Stowarzyszenia Seniorów Lotnictwa Wojskowego Rzeczypospolitej Polskiej. Był współorganizatorem i uczestnikiem różnego rodzaju uroczystości patriotycznych związanych z miejscami pamięci narodowej; www.wyszkow.pl, (dostęp: 28.03.2023 r.); *Wystąpił o krzyż dla pułkownika*, „Głos Wyszku” 29 (1741), 2013.

⁵³ APTM, Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza, sygn. 39, Ormanicha (Echa Powstania Styczniowego 1863–1864 w dawnym Opoczyńskim).

⁵⁴ Ibidem, sygn. 43, Wniosek o mianowanie na stopień kapitana.

⁵⁵ Ibidem, sygn. 50.

Wiele o Włodzimierzu Koperkiewiczu dowiemy się czytając jego notatkę biograficzną⁵⁶. Zawiera ona znaczące dokonania w jego działalności społecznej. Sporządzona została z okazji przyznania mu przez starostę opoczyńskiego dorocznej nagrody za osiągnięcia w dziedzinie kultury⁵⁷.

W zespole Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza znajduje się wiele maszynopisów artykułów i prac aktotwórcy. Dotyczą one historii Opoczna i powiatu opoczyńskiego, osób zasłużonych dla miasta, powiatu i kraju. Wyróżnia się wśród nich maszynopis „Insurekcja kościuszkowska w Opocznie (24.03–18.11.1784) woj. Łódzkie”⁵⁸. Jest w nim wiele czasopism, w których są zamieszczone artykuły autorstwa Włodzimierza Koperkiewicza, bądź artykuły dotyczące historii miasta Opoczna bądź powiatu opoczyńskiego. Jest to cenny materiał źródłowy do badań naukowych.

Kolejną spuścizną w zasobie tomaszowskiego Oddziału Archiwum Państwowego jest Zbiór Jerzego Wojniłowicza. Jerzy Tomasz Wojniłowicz urodził się 22 września 1941 r. w Ciebłowicach Małych w gminie Unewel⁵⁹. Jest synem Michała i Stanisławy z domu Gierach. Szkołę podstawową i II Liceum Ogólnokształcące ukończył w Tomaszowie Mazowieckim, natomiast magisterskie studia geograficzne na Uniwersytecie Łódzkim. W roku szkolnym 1986/87 odbył studium przedmiotowo-metodyczne dla nauczycieli geografii w Piotrkowie Trybunalskim. Pracę nauczycielską rozpoczął w Szkole Podstawowej nr 10 w Tomaszowie Mazowieckim. Od 1976 r. do przejścia na emeryturę w 1998 r. był nauczycielem geografii w Szkole Podstawowej nr 5 w Tomaszowie Mazowieckim.

Jerzy Wojniłowicz z zamiłowania jest historykiem, regionalistą. Interesuje się przeszłością Tomaszowa Mazowieckiego i okolic. W związku z tym od lat przeprowadza kwerendy w archiwach i bibliotekach. Jest autorem opracowań i artykułów historycznych dotyczących m.in. miejscowego szkolnictwa, martyrologii tomaszowian oraz lokalnej prasy. Swoje artykuły publikuje m.in. w „Przeglądzie Historyczno-Oświatowym”, „Roczniku Łódzkim”, „Przeglądzie Lekarskim”, „Biuletynie Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi Instytutu Pamięci Narodowej”. Był jednym z inicjatorów wydania i redaktorem *Tomaszowskiego Słownika Biograficznego*. Jest także aktywnym działaczem społecznym. Działał aktywnie w miejscowym oddziale Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Towarzystwie Przyjaciół Tomaszowa Mazowieckiego,

⁵⁶ Ibidem, sygn. 61, Rok 2001 – Włodzimierz Koperkiewicz.

⁵⁷ Ibidem, Pismo starosty opoczyńskiego z 8.10.2015 r.

⁵⁸ Ibidem, sygn. 69, Insurekcja kościuszkowska w Opocznie (24.03–18.11.1784 r.) woj. Łódzkie.

⁵⁹ Ibidem, Akta Gminy Unewel z siedzibą w Białobrzegach, sygn. 81, k. 130.

delegaturze piotrkowskiej Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu w Łodzi, Polskim Towarzystwie Historycznym Koło w Tomaszowie Mazowieckim, Stowarzyszeniu Przyjaciół Pilicy i Nadpilicza, Towarzystwie Przyjaciół Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim. Był także współzałożycielem Społecznego Komitetu Opieki nad Grobami Zasłużonych Tomaszowian. Za swoją działalność zawodową Jerzy Wojniłowicz odznaczony jest m.in.: Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, odznaką „Zasłużony w pracy PTTK wśród młodzieży”, odznaką „Zasłużony działacz kultury”, medalem „200 lat Tomaszowa Mazowieckiego”, srebrnym medalem „Opiekun miejsc pamięci narodowej”⁶⁰. W 2013 r. Rada Miasta Tomaszowa Mazowieckiego nadała Jerzemu Wojniłowiczowi tytuł Zasłużony dla miasta Tomaszowa Mazowieckiego⁶¹.

Jerzy Wojniłowicz począwszy od 2004 r. stale przekazuje swoje zbiory do tomaszowskiego archiwum. Obecnie zespół Zbiór Jerzego Wojniłowicza liczy 81 j.a., 0,48 m.b. Zawiera dokumenty z lat 1863–2010⁶². Znajdują się w nim akta osobowe nauczycieli, różnego rodzaju świadectwa, legitymacji, zaproszenia, akta dotyczące szkolnictwa, afisze i druki ulotne, wspomnienia i opracowania nie opublikowane, fotografie, odezwa do strajkujących pracowników Tomaszowskich Zakładów Wyrobów Rymarskich, materiały dotyczące zjazdu absolwentów Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Tomaszowie Mazowieckim⁶³.

W zespole Zbiór Jerzego Wojniłowicza jest 5 jednostek akt osobowych zasłużonych nauczycieli tomaszowskich szkół: Mieczysława i Zofii Dłubaków, Mariana Milaka, Natalii Milakowej z Oraczewskich, Wacława Mittka oraz Bronisławy Sobotkowskiej z Oraczewskich. Wśród nich odszukać można: życiorysy, świadectwa szkolne i ukończenia kursów, odznaczenia, dyplomy, medale, akta urodzeń, małżeństw i zgonów⁶⁴. Jest to interesujący materiał do badań genealogicznych i dziejów tomaszowskiej oświaty. Do badań genealogicznych wartościowe są różnego rodzaju świadectwa, legitymacje, zaproszenia, książeczki wojskowe i oszczędnościowe. Bardzo ciekawa jestteczka zawierająca dokumenty zasłużonych tomaszowian m.in. Franciszka Goliata, Stefana Kiełbasińskiego, Zofii Molżanki czy Natalii Oraczewskiej. Są w niej życiorysy, podziękowania, zaświadczenia⁶⁵.

⁶⁰ *Wojniłowicz Jerzy*, [w:] *Kto jest ...*, s. 170–171.

⁶¹ R. Pożyczka, *Drozdowski i Wojniłowicz zasłużeni dla Tomaszowa*, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 39 (1210), 2013, nr, s. 14.

⁶² APTM, Kancelaria własna, Spis zespołów.

⁶³ *Ibidem*, Karta zespołu nr 572.

⁶⁴ *Ibidem*, Zbiór Jerzego Wojniłowicza, sygn. 1–5.

⁶⁵ *Ibidem*, sygn. 8.

Pasją Jerzego Wojniłowicza jest historia szkolnictwa. Wśród akt dotyczących tej problematyki wyróżniają się dokumenty Publicznej Szkoły Powszechnej I Stopnia w Świńsku gmina Łazisko oraz Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich Oddział w Tomaszowie Mazowieckim. Zaś do badań historycznych bardzo ciekawe są ulotki, odezwy, rezolucje, programy i afisze⁶⁶.

Bardzo cenne są przekazane przez Jerzego Wojniłowicza wspomnienia i opracowania nie opublikowane. Wyróżnia się wśród nich opracowanie doktora Tadeusza Osińskiego „Pierwsze 100-lecie miasta Tomaszowa Mazowieckiego 1820–1920”. Autor w latach 1918–1919 był burmistrzem miasta Tomaszowa Mazowieckiego⁶⁷. Dzięki tej pracy autor miał dostęp do wielu dokumentów źródłowych. Maszynopis liczy 211 stron. Autor pisze o tym opracowaniu:

Broszura niniejsza nie jest bynajmniej poważnym dziełem naukowym: jest to po prostu skreślona z okazji 1000-lecia krótka popularno-historyczna opowieść o tym, jak w początku wieku XIX-go folwark magnacki Tomaszów przekształcił się początkowo w osadę rękodzielniczą, a ta później na dziś uprzemysłowione miasteczko [...] starałem się przedstawić pełny zakres prac organizacyjnych nowopowstałego miasta, trudności, z jakimi zarząd miejski musiał się borykać wobec ciężkiej wówczas sytuacji ogólnokrajowej, jak wreszcie pod koniec wieku XIX-go dość szczęśliwie z nich wybrnął, – jakie ciągi przechodziło miasto w tak dla mnie pamiętnych latach pierwszej wojny światowej⁶⁸.

⁶⁶ Ibidem, sygn. 11.

⁶⁷ A. Wróbel, *Władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego w pierwszych latach niepodległości (1919–1921)*, [w:] *Drogi do niepodległości. Materiały z sesji naukowej z okazji 80 rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości 6 listopada 1998*, red. P. Zawilski, Tomaszów Mazowiecki 1988, s. 66; Idem, *Władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego w okresie niepodległego państwa polskiego 1918–1939*, „Rocznik Łódzki” 54, 2007, s. 208; Idem, *Spoleczne i polityczne aspekty drogi Tomaszowa Mazowieckiego do niepodległości*, [w:] *Karty z dziejów Tomaszowa Mazowieckiego. W 100. Rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę oraz 230-lecie powstania miasta*, red. A. Wróbel, D. Warzocha, Tomaszów Mazowiecki 2018, s. 145; Idem, *Drogi Tomaszowa Mazowieckiego do niepodległości*, [w:] *Pierwsze dni niepodległości. Materiały z konferencji naukowej Białystok 14–16 marca 2018 r.* red. N. Filinowicz, P. Niziołek, Ł. Radulski, T. Wesołowski, Białystok 2018, s. 312; Idem, *Władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego w latach 1914–1921 wobec sytuacji społeczno-gospodarczej w mieście*, [w:] *Łódzkie drogi do niepodległości 1905–1918*, pod red. J. Żelazko, Łódź–Warszawa 2020, s. 157.

⁶⁸ APTM, Zbiór Jerzego Wojniłowicza, sygn. 13, s. 1, T. Osiński, *Pierwsze stulecie miasta Tomaszowa Mazowieckiego 1820–1920*.

Maszynopis zawiera wstęp, 5 rozdziałów oraz załączniki. Wśród załączników odszukać można m.in. plan obszarów, które Antoni Ostrowski oddał na miasto Tomaszów Mazowiecki, przywilej lokacyjny, rejestr pomiarowy. Wartość opracowania podnoszą przepisane dokumenty, których oryginały są dziś przechowywane w tomaszowskim Oddziale Archiwum Państwowego w zespole Akta Miasta Tomaszowa Mazowieckiego.

Do dziejów tomaszowskiej oświaty cenna jest praca magisterska Bogumiły Konradi „Dzieje Szkoły Podstawowej nr 5 w Tomaszowie Mazowieckim w latach 1945–1995”. Napisana została w 1995 r. w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach Wydział Zamiejscowy w Piotrkowie Trybunalskim pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Teresy Wróblewskiej⁶⁹. Składa się ona z wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz aneksów. W pierwszym rozdziale autorka przedstawiła położenie geograficzne miasta, jego rozwój terytorialny do 1990 roku oraz historię, organizację i rozwój szkolnictwa w Tomaszowie Mazowieckim. Drugi rozdział poświęcony jest powstaniu i rozwojowi Szkoły Podstawowej nr 5 w Tomaszowie Mazowieckim. W następnych autorka opisuje genezę i etapy rozwoju szkoły, jej kadre pedagogiczną, uczniów oraz bazę materialną szkoły. W ostatnim opisaną są cele, zadania oraz formy i metody oddziaływania szkoły w środowisku.

Do dziejów miasta w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945 bezcenny jest rękopis pracy Samuela (Stanisława) Talmana „Dzieje getta w Tomaszowie Mazowieckim”. Rękopis zawiera 99 stron i składa się ze wstępu, zakończenia i 38 rozdziałów. Ponadto w pracy znajduje się zestawienie miejsc straceń ludności żydowskiej w okresie okupacji niemieckiej oraz szkice orientacyjne getta⁷⁰. Opracowanie to Jerzy Wojniłowicz otrzymał 24 października 1984 r. od żony Samuela Talmana.

Również bardzo interesujące są wspomnienia Teofili Ptaszyńskiej-Pachniewicz „Moja kamienista droga do Muzeum”. Maszynopis liczy 81 stron⁷¹. Odszukać w nim można wiele cennych informacji dotyczących historii oświaty i kultury w Tomaszowie Mazowieckim.

Do historii tomaszowskiej oświaty w zespole Zbiór Jerzego Wojniłowicza zaliczyć należy: artykuł *Straty nauczycielstwa tomaszowskiego w okresie II wojny światowej (1939–1945)* – nadbitka z „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” 1980, nr 2 s. 229–236⁷² oraz materiały dotyczące Państwo-

⁶⁹ Ibidem, sygn. 12.

⁷⁰ Ibidem, sygn. 15, s. 1–99.

⁷¹ Ibidem, sygn. 14, s. 1–81.

⁷² Ibidem, sygn. 72.

wego Seminarium Nauczycielskiego im. Tadeusza Reytana w Tomaszowie Mazowieckim. Wyróżnia się wśród nich maszynopis pracy opracowanej przez Władysława Żelazko „W 50-lecie Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. Tadeusza Reytana w Tomaszowie Mazowieckim”⁷³. Na 24 stronach przedstawiona jest historia szkoły.

W omawianym zespole odnaleźć można wiele notatek prasowych, planów, afiszy, plakatów i druków ulotnych. Jest bardzo dużo fotografii przedstawiających zasłużonych tomaszowian, miejsc pamięci, różne uroczystości w mieście i okolicy, budynki w mieście i okolicy oraz zaproszenia na różne uroczystości. Jest to bardzo wartościowy materiał do badań dziejów miasta i okolic.

Ostatnią spuścizną w zasobie tomaszowskiego Oddziału Archiwum Państwowego jest Zbiór Jana Zaborowskiego. Jan Zaborowski urodził się 7 sierpnia 1947 r. w Tomaszowie Mazowieckim. W latach 1953–1960 uczył się w Szkole Podstawowej nr 9 w Tomaszowie Mazowieckim. W 1964 r. zdał maturę w II Liceum Ogólnokształcącym w tym mieście. Przez następne dwa lata uczęszczał do Studium Nauczycielskiego w Zgierzu, gdzie uzyskał dyplom na kierunku wychowanie fizyczne z biologią. Pracę zawodową rozpoczął we wrześniu 1966 r. jako nauczyciel wychowania fizycznego w Szkole Podstawowej w Otnicach w powiecie Strzelce Opolskie. Od lipca 1967 do czerwca 1976 r. pracował w Szkolnym Ośrodku Sportowym w Tomaszowie Mazowieckim początkowo jako instruktor – nauczyciel, a następnie jako dyrektor i jednocześnie kierownik Szkolnego Schroniska Wycieczkowego. Od lipca 1976 do 1979 r. pracował jako starszy instruktor w Wojewódzkiej Federacji Sportu w Piotrkowie Trybunalskim. W latach 1979–1982 był kierownikiem działu sportu w Robotniczym Klubie Sportowym „Lechia” w Tomaszowie Mazowieckim. W latach 1983–1984 był kierownikiem działu sportu w Centralnym Ośrodku Sportu w Spale. W kolejnych latach 1984–1989 pracował w Wojewódzkiej Federacji Sportu w Piotrkowie Trybunalskim, zaś w okresie 1989–1992 był nauczycielem wychowania fizycznego w Szkole Podstawowej nr 3 w Tomaszowie Mazowieckim, a od 1 września 1992 r. podjął pracę jako podinspektor w Urzędzie Miasta w tym mieście. Od lipca 1997 do czerwca 1999 r. był dyrektorem Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Tomaszowie. Od lipca 1999 r. do końca listopada 2003 r. (do przejścia na emeryturę) był inspektorem w Urzędzie Miasta w Tomaszowie Mazowieckim. Jan Zaborowski z zamiłowania jest pasjonatem sportu, historii, fotografii, ponadto aktywnym działaczem społecznym, autorem książek: *80 lat sekcji piłki nożnej RKS „Lechia” w Tomaszowie*

⁷³ Ibidem, sygn. 71, s. 1–24.

wie Maz. (2004), *Oddział majora Hubala i jego tomaszowscy żołnierze* (2009), *Major Hubal i jego żołnierze* (2011), *90 lat sekcji piłki nożnej RKS „Lechia” w Tomaszowie Maz.* (2013). Za swoją pracę i działalność społeczną odznaczony jest m.in.: Nagrodą Stopnia Trzeciego Ministra Oświaty i Wychowania, Złotą Odznaką Honorową Polskiego Związku Kajakowego, Złotą Odznaką RKS „Lechia”, Srebrną Odznaką „Zasłużony Działacz Kultury Fizycznej”, Odznaką 50-lecia SZS „Za zasługi w Rozwoju Sportu Szkolnego”, Srebrną Odznaką Łódzkiego Związku Piłki Nożnej, Medalem „Pro Memoria”, Platynową Odznaką KP „RKS Lechia”, Srebrną Odznaką Honorową Polskiego Związku Piłki Nożnej⁷⁴.

Jan Zaborowski poczynawszy od 2004 r. stale przekazuje swoje zbiory do zasobu tomaszowskiego archiwum. Obecnie jego zbiór zawiera dokumentację z lat 1915–2022. Liczy 140 j.a., 0,27 m.b., w tym 3 j.a. dokumentacji elektronicznej⁷⁵. W zespole znajdują się m.in. zdjęcia tomaszowskich sportowców, drużyn sportowych, kombatantów, działaczy kulturalnych, miejsc pamięci w Tomaszowie Mazowieckim, różnych uroczystości jubileuszowych.

Bardzo interesująca jest jednostka o nazwie „Nadanie stadionowi sportowemu w Tomaszowie Mazowieckim przy ulicy Nowowiejskiej 9/27 imienia »Braci Gadajów«”. Zawiera ona kopię uchwały nr XXV/257/04 Rady Miejskiej Tomaszowa Mazowieckiego z dnia 30 czerwca 2004 r. w sprawie nadania nazwy obiektowi sportowemu, życiorysy: Stanisława, Tadeusza, Mieczysława, Władysława oraz Mariana Gadajów oraz zdjęcie z uroczystości poświęconej odsłonięciu tablicy upamiętniającej nadanie stadionowi sportowemu przy ulicy Nowowiejskiej 9/27 imienia „Braci Gadajów”⁷⁶, na którym jest m.in. Marian Gadaj. Warto podkreślić, iż wszyscy bracia, oprócz tego, iż w latach 1932–1952 byli podstawowymi piłkarzami Robotniczego Klubu Sportowego „Lechia” w Tomaszowie Mazowieckim, byli także gorącymi patriotami. W okresie II wojny światowej zaangażowali się w ruch oporu – współpracowali bądź walczyli w Oddziale Wydzielonym Wojska Polskiego majora Henryka Dobrzańskiego „Hubal”. Byli także więźniami obozów koncentracyjnych⁷⁷. Wśród źródeł dotyczących historii tomaszowskiego sportu na uwagę zasługują wspomnienia Czesława Mateckiego – „Robotniczy Klub Sportowy „Lechia” w Tomaszowie Mazowieckim”⁷⁸.

⁷⁴ Życiorys Jana Zaborowskiego w posiadaniu autora.

⁷⁵ APTM, Kancelaria własna, Spis zespołów.

⁷⁶ Ibidem, Zbiór Jana Zaborowskiego, sygn. 21.

⁷⁷ Ibidem, Życiorys.

⁷⁸ Ibidem, sygn. 108.

Jan Zaborowski jest wielkim pasjonatem historii Oddziału Wydzielonego Wojska Polskiego majora Henryka Dobrzańskiego „Hubal”. Stąd też w jego spuściźnie jest wiele zdjęć, dokumentów, wspomnień, życiorysów, relacji, zaświadczeń, dyplomów, notatek prasowych dotyczących tego oddziału i jego żołnierzy. Do dziejów ruchu oporu w Tomaszowie Mazowieckim bardzo cennym źródłem jest maszynopis relacji Zdzisława Ignacego Kiełbasińskiego „Dabala” pt. „Walka Zbrojna Armii Krajowej w Obwodzie Tomaszów Mazowiecki”⁷⁹. Na uwagę zasługuje także nagrany na płycie DVD-R wywiad z 2012 r. z kombatantem Henrykiem Myśliwcem⁸⁰. Zbiór Jana Zaborowskiego jest bardzo cennym i ciekawym źródłem do badań dziejów regionalnych, II wojny światowej, historii tomaszowskiego sportu oraz do badań genealogicznych.

W zasobie tomaszowskiej placówki są także zbiory tworzone przez Archiwum. Jednym z nich jest Zbiór kartograficzny. Zawiera on 811 map z lat 1792–2013 mierzących 17,30 mb. W 1999 r. zespół ten został opracowany przez Józefę Kotewicz na podstawie instrukcji w sprawie porządkowania archiwalnego zasobu kartograficznego wprowadzonej zarządzeniem nr 22 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 20 września 1956 r.⁸¹ Do każdej mapy sporządziła osobną kartę inwentarzową. Mapy ułożyła uwzględniając obszar terytorialny – na początku największe obszary terytorialne np. mapy Polski, powiat łódzki i duże miasta. Kolejne mapy ułożono alfabetycznie. Przeważającą część w zespole stanowią mapy wsi i ich obrębów z powiatów: brzezińskiego, łódzkiego, opoczyńskiego i rawskiego. Znajdują się w nim mapy administracyjne okolic dawnych miast polskich z województwa lwowskiego: Lwowa, Skole, Drohobycza. Ciekawostką stanowi mapa na tkaninie jedwabnej, wielobarwna z XIX wieku pod nazwą „Rytwiany projekt gospodarstwa rybnego w folwarku Rytwiany położonym w Guberni Radomskiej w Powiecie Sandomierskim własności J. I. M. ks. Radziwiłła”⁸². W omawianym zespole występują mapy oryginalne i kopie. Wśród nich: mapy topograficzne, administracyjne, geodezyjne, zasadnicze, ewidencyjne, komunikacyjne, plany sytuacyjne miejscowości i ich obrębów. Mapy wykonano na różnorodnych materiałach, papier, kalka techniczna, tkanina, papier na płycie tekturowej, papier na

⁷⁹ Ibidem, sygn. 73.

⁸⁰ Ibidem, s. 137.

⁸¹ *Instrukcja Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 20 września 1956 r. w sprawie porządkowania archiwalnego zasobu kartograficznego*, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 246–257.

⁸² APTM, Zbiór kartograficzny, sygn. 483.

plótnie, papier na płycie aluminiowej, fotomapy, druki. Na pierworysach i mapach ewidencyjnych występują adnotacje służbowe w postaci stempli i podpisów urzędowych. Pod względem wykonania map w zbiorze znajdują się rękopisy, światłokopie, fotokopie, matryce⁸³. W zespole tym bardzo ciekawe są szkice tachymetryczne Tomaszowa i okolic⁸⁴ oraz zdjęcia Tomaszowa wykonane z lotu ptaka z okresu międzywojennego⁸⁵. Interesujące są najstarsze mapy dotyczące Tomaszowa Mazowieckiego, ukazujące rozwój przestrzenny miasta⁸⁶.

Kolejnym zespołem jest Zbiór Ikonograficzny i Fotograficzny z lat 1851–2017. Kompletowany był na przestrzeni istnienia Archiwum i obecnie liczy 1133 j.a. Zawiera on zdjęcia i reprodukcje: architektury, rezerwatów przyrody, wybitnych osób, działaczy społecznych i kulturalnych, walk narodowo-wyzwoleńczych, ruchu robotniczego i ludowego, okupacji niemieckiej i walki z najeźdźcą, wydarzeń na terenie powiatów: brzezińskiego, rawskiego i miasta Tomaszowa Mazowieckiego, z uroczystości organizowanych przez archiwum. Podczas ewidencjonowania zbioru wydzielono 20 serii tematycznych.

Tabela 1. Serie Zbioru Ikonograficznego i Fotograficznego.

Numer	Nazwa serii	Ilość j.a.
1	Architektura, parki, rezerваты przyrody itp.	214
2	Wybitne osoby, działacze społeczni i kulturalni, typy ludowe itp.	69
3	Walki narodowo-wyzwoleńcze do 1864 roku	110
4	Ruch robotniczy i ludowy do 1886 roku	32
5	Ruch robotniczy i ludowy 1887–1914 (głównie walki rewolucyjne 1905–1907)	220
6	Ruch robotniczy i ludowy w latach 1915–1939 oraz I wojna światowa	33
7	Ruch robotniczy i ludowy w latach 1939–1948	53
8	Okupacja hitlerowska 1939–1945	80

⁸³ Ibidem, Kancelaria własna, Informacja o zasobie kartograficznym Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim.

⁸⁴ Ibidem, Zbiór kartograficzny, sygn. 707.

⁸⁵ Ibidem, sygn. 708.

⁸⁶ Więcej na ten temat, zob.: G. Ziółkowska, *Rozwój przestrzenny Tomaszowa do 1830 r. na podstawie źródeł kartograficznych. Wstęp do problematyki badawczej*, [w:] *Karty z dziejów Tomaszowa...*, s. 37–58.

9	Walka zbrojna z hitlerowskim najeźdźcą 1939–1945	72
10	Zbrojne podziemie po 1945 roku	5
11	Zasiedlanie Ziemi Zachodnich	9
12	Wydarzenia na terenie powiatów: brzezińskiego, rawskiego i miasta Tomaszowa Mazowieckiego	72
13	Archiwum w Tomaszowie	133
14	Fotografie związane z Papieżem Janem Pawłem II	8
15	Funkcjonariusze policji	2
16	Darczyńcy fotografii	6
17	Związki, stowarzyszenia, towarzystwa	8
18	Skanseny	3
19	Muzeum	1
20	Drzewica	3

Źródło: APTM, Kancelaria własna, Inwentarz zespołu Zbiór Ikonograficzny i Fotograficzny.

Następnym zespołem jest Zbiór plakatów i druków ulotnych z lat 1894–2019. Kompletowany był na przestrzeni istnienia Archiwum i liczy obecnie 5566 j.a., 13,20 m.b. Zawiera kolekcje obwieszczeń, ogłoszeń, plakatów i druków ulotnych, wydawanych przez władze różnych szczebli, organizacji, stowarzyszeń a rozpowszechnianych na terenie byłych powiatów brzezińskiego, rawskiego i miasta Tomaszowa Mazowieckiego. Druki o treści: porządkowej, społeczno-politycznej, patriotycznej, o uroczystościach państwowych i lokalnych, imprezach kulturalno-oświatowych, rozgrywkach sportowych, w sprawach zatrudnienia i bezrobocia, i ofiarach na cele ogólnopaństwowe i lokalne, o zdrowiu publicznym i sprawach sanitarnych, aprowizacji, kontyngentach i obowiązkowych dostawach, o terrorku i zbrodniach hitlerowskich, stratach wojennych i odbudowie⁸⁷.

Podsumowując należy stwierdzić, że zbiory tomaszowskiego archiwum są bardzo bogate w informacje historyczne, ciekawostki terytorialne oraz wydarzenia związane z sytuacją poszczególnych regionów w XX i XXI wieku. Stanowią cenne źródło do badań genealogicznych oraz historii małych ojczyzn.

⁸⁷ APTM, Kancelaria własna, Inwentarz zespołu Zbiór plakatów i druków ulotnych.

Streszczenie

Zbiory, choć stanowią niewielki procent zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, są bardzo cennym i wartościowym źródłem do badań nad historią Tomaszowa Mazowieckiego i okolic. Należą do nich spuścizny po żołnierzu wyklętym Janie Czarneckim oraz działaczu młodzieżowym Jerzym Smolarku. Równie dużą wartość mają zbiory pasjonatów historii regionalnej: Włodzimierza Koperkiewicza, Jerzego Wojniłowicza i Jana Zaborowskiego. W niniejszym artykule przybliżono ich sylwetki i dorobek naukowy. Omówiono także przekazywanie zbiorów do tomaszowskiej placówki archiwalnej. Również cenne są inne zbiory oddziału jak: zbiór kartograficzny, ikonograficzny i fotograficzny oraz plakatów i druków ulotnych. W artykule scharakteryzowano zawartość tych zbiorów. Zbiory tomaszowskiego archiwum są bardzo bogate w informacje historyczne, ciekawostki terytorialne oraz wydarzenia związane z sytuacją poszczególnych regionów w XX i XXI wieku. Stanowią cenne źródło do badań genealogicznych oraz historii małych ojczyzn.

SŁOWA KLUCZOWE: archiwum, historyk, regionalista, spuścizna, Tomaszów Mazowiecki, zbiór, zasób

Summary

The collections, although they constitute a small percentage of the resources of the State Archives in Piotrków Trybunalski Branch in Tomaszów Mazowiecki is a very important and a valuable source for research on the history of Tomaszów Mazowiecki and the surrounding area. They belong to them the legacy of the „cursed soldier” Jan Czarnecki and a youth activist Jerzy Smolarek. The collections of regional history enthusiasts are equally valuable: Włodzimierz Koperkiewicz, Jerzy Wojniłowicz and Jan Zaborowski. This article presents their profiles and scientific achievements. Handover was also discussed collections to the archival facility in Tomaszów. Other collections of the department are also valuable, such as: a cartographic, iconographic and photographic collection as well as posters and leaflets. The article characterizes the contents of these collections. The collections of the Tomaszów archive are very rich in historical information, territorial curiosities and events related to the situation of individual regions in 20th and 21st centuries. They are a valuable source for genealogical research and the history of “little ones homelands”.

KEY WORDS: archive, historian, regionalist, legacy, Tomaszow Mazowiecki, collection

Bibliografia

Źródła

Materiały archiwalne

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, spis II, sygn. 116.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim

- Akta gminy Unewel z siedzibą w Białobrzegach, sygn. 81.
- Akta miasta Tomaszowa Mazowieckiego, sygn. 3051.
- Kancelaria własna.
- Zbiór Jana Czarneckiego, sygn. 1, 2, 3, 8.
- Zbiór Jana Zaborowskiego, sygn. 21.
- Zbiór Jerzego Smolaraka, sygn. 1, 3.
- Zbiór Jerzego Wojniłowicza, sygn. 1–5, 13.
- Zbiór kartograficzny, sygn. 483, 707.
- Zbiór Włodzimierza Koperkiewicza, sygn. 4, 15, 39.

Strony internetowe

- www.opoczno.tripod.com/koper.htm (dostęp: 13.03.2023 r.).
- www.wyszkow.pl (dostęp: 28.03.2023 r.).

Akty prawne

Instrukcja Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 20 września 1956 r. w sprawie porządkowania archiwalnego zasobu kartograficznego, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001.

Literatura

Czarnecki J., *Konspiracyjne Wojsko Polskie Baon „Źródło” – Tomaszów Maz. Zarys historyczny*, Tomaszów Mazowiecki 2002.

Czarnecki Jan, [w:] *Kto jest kim? Tomaszowianie końca XX wieku*, Tomaszów Mazowiecki 2000.

Hubka M., *Rudź Włodzimierz (1925–2002) archiwista, historyk, publicysta*, [w:] *Słownik Biograficzny Archiwistów Polskich*, t. 3, red. E. Rosowska, Warszawa 2017.

Kaczmarek T., *Ogórek Czesław (1935–1995), urzędnik państwowy, społecznik, działacz sportowy*, „Tomaszowski Słownik Biograficzny” z. 2, red. J. Wojniłowicz, Tomaszów Mazowiecki 1997.

Kopa M., Arkuszyński A., Kępińska-Bazylewicz H., *25 Pułk Piechoty Armii Krajowej. Geneza, działalność zbrojna, zaplecze terenowe*, Piotrków Trybunalski 2009.

Kotewicz R., *Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim 1950–1992*, Tomaszów Mazowiecki 1992.

Lewandowska M., *Rafał Gerber (20 IX 1909 – 27 XI 1981)*, „Archeion” 81, 1986.

Łapiński K., *W AK i KWP. Sylwetka Jana Mariana Czarneckiego, „Partyzant Piotrkowski 1942” – jednodniowa gazeta okolicznościowa*, red. T. Matuszak, M. Hubka, J. Ziętek, Piotrków Trybunalski 2022.

Łapiński K., *Wspomnienie pośmiertne – Włodzimierz Rudź 1925–2002*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego” 3, 2002.

Pożyczka R., *Drozdowski i Wojniłowicz zastużeni dla Tomaszowa*, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 39 (1210), 2013.

- W gromadach czerwonego harcerstwa TUR*, pod red. K. Wojciechowskiego, Warszawa 1987.
- Witczak K. T., *Słownik biograficzny Żydów tomaszowskich*, Łódź–Tomaszów Mazowiecki 2010.
- Wojniłowicz J., *Naukowy i popularyzatorski dorobek Włodzimierza Rudzia*, „Rocznik Łódzki” 59, 2012.
- Wojniłowicz J., *Pamięci Włodzimierza Rudzia*, „Biuletyn Informacyjny Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim” 3, 2002.
- Wojniłowicz J., *Rudź Włodzimierz (1925–2002)*, „Tomaszowski Słownik Biograficzny”, z. 6, red. M. Hubka, K. T. Witczak, J. Wojniłowicz, A. Wróbel, Tomaszów Mazowiecki 2010.
- Wojniłowicz J., *Włodzimierz Rudź (1925–2002)*, „Rocznik Łódzki” 49, 2002.
- Wojniłowicz J., *Wspomnienie (1896–1986) Eleonora Antonina Czarnecka z Rychterów*, „Gazeta Wyborcza – Łódź” (dodatek łódzki „Gazety Wyborczej” z 6.03.2006.
- Wojniłowicz Jerzy, [w:] *Kto jest kim? Tomaszowianie końca XX wieku*, Tomaszów Mazowiecki 2000.
- Wróbel A., *Drogi Tomaszowa Mazowieckiego do niepodległości*, [w:] *Pierwsze dni niepodległości. Materiały z konferencji naukowej Białystok 14–16 marca 2018 r.*, red. N. Filińcuk, P. Niziołek, Ł. Radulski, T. Wesołowski, Białystok 2018.
- Wróbel A., *Siedem dekad tomaszowskiego archiwum*, [w:] *Dzieje Tomaszowa Mazowieckiego w źródłach archiwalnych zakłete*, red. A. Wróbel, Piotrków Trybunalski 2020.
- Wróbel A., *Społeczne i polityczne aspekty drogi Tomaszowa Mazowieckiego do niepodległości*, [w:] *Karty z dziejów Tomaszowa Mazowieckiego. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę oraz 230–lecie powstania miasta*, red. A. Wróbel, D. Warzocho, Tomaszów Mazowiecki 2018.
- Wróbel A., *Władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego w latach 1914–1921 wobec sytuacji społeczno–gospodarczej w mieście*, [w:] *Łódzkie drogi do niepodległości 1905–1918*, red. J. Żelazko, Łódź–Warszawa 2020.
- Wróbel A., *Władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego w okresie niepodległego państwa polskiego 1918–1939*, „Rocznik Łódzki” 54, 2007.
- Wróbel A., *Władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego w pierwszych latach niepodległości (1919–1921)*, [w:] *Drogi do niepodległości. Materiały z sesji naukowej z okazji 80 rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości 6 listopada 1998*, red. P. Zawilski, Tomaszów Mazowiecki 1988.
- Wróbel A., *Włodzimierz Rudź – propagator archiwistyki w wymiarze regionalnym*, [w:] *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki. Studia archiwistyczne*, red. P. A. Czyż, D. Magier, Siedlce 2009.
- Wystąpią o krzyż dla pułkownika*, „Głos Wyszkowa” 29 (1741), 2013.
- Zbiory osób i rodzin z lat 1757–1996 w zasobie Archiwum Państwowego w Radomiu*, oprac. S. Piątkowski, Radom 2005.
- Zielińska Z., *Włodzimierz Rudź (1925–2002). Zarys biografii*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego”, z. 6, Piotrków Trybunalski 2007.
- Zielińska Z., *Wspomnienie archiwisty*, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 37, 2013.

Ziółkowska G., *Rozwój przestrzenny Tomaszowa do 1830 r. na podstawie źródeł kartograficznych. Wstęp do problematyki badawczej*, [w:] *Karty z dziejów Tomaszowa Mazowieckiego. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę oraz 230-lecie powstania miasta*, red. A. Wróbel, D. Warzocha, Tomaszów Mazowiecki 2018.